

УДК: 37.014.54

Ю.М. Вітренко

ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ У СИСТЕМІ МАКРОЕКОНОМІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ

Наведено аналітичні дані про розвиток освіти як виду економічної діяльності. Проаналізовано тенденції та особливості основних економічних результатів діяльності сфери вищої освіти. Внесено пропозиції про удосконалення макроекономічного обліку діяльності сфери освіти.

The analytical data is brought about the development of the education as to the type of the economic activity. Main tendencies and features of basic economic results of the activity of the higher education's sphere are analysed. The suggestions are brought in the improvement of macroeconomic account of the activity of the educational sphere.

Ключові слова: освітня діяльність, економіка вищої освіти, макроекономічні результати, макроекономічні показники.

З погляду системи макроекономічного рахівництва, освіта є одним із видів економічної діяльності, що нарівні з іншими видами економічної діяльності бере участь у процесі виробництва, розподілу та споживання певних благ. Заклади освіти виробляють освітні послуги, створюють додану вартість, сплачують податки, беруть участь в інвестиційному процесі.

Натомість в економічній літературі досить слабо представлені розвідки, в яких би освіта досліджувалася з погляду її участі у формуванні макроекономічних показників.

З обраної проблематики існує кілька наукових праць. Досить часто до проблем економіки освіти звертаються міжнародні організації, а в Україні згадані проблеми розглядаються при формуванні стратегічних документів національного розвитку [1, с. 202–203; 2, с. 30; 3, с. 43–44]. Проте нині, у зв'язку з неоднозначними наслідками глобальної кризи, мають бути поглиблено досліджені процеси, що характеризують внесок освітньої діяльності у формування макроекономічних показників.

Мета статті – викласти результати досліджень із питань оцінювання впливу освіти на формування макроекономічних показників.

Певне уявлення про масштаби освітньої діяльності в Україні у 1990–2009 рр. можуть надати основні показники, представлені у табл. 1.

Таблиця 1

Основні показники освітньої діяльності України у 1990–2009 рр.*

Показники	1990	1995	2000	2005	2009	2009 у % до 1990
Кількість дітей у дошкільних закладах, тис.	2428	1536	983	1032	1214	50
Охоплення дітей дошкільними закладами до кількості дітей відповідного віку, %	57	44	40	51	56	-1

Продовження таблиці 1

Показники	1990	1995	2000	2005	2009	2009 у % до 1990
Кількість осіб, які навчалися у навчальних закладах, тис.	9430	9239	9220	8605	7518	79,7
з них						
у загальноосвітніх навчальних закладах	7132	7143	6764	5399	4495	63
у професійно-технічних навчальних закладах	660	555	525	497	424	64,2
у вищих навчальних закладах	1648	1541	1931	2709	2599	157,7
Підготовка аспірантів	13374	17464	23295	29866	34115	255,1
Підготовка докторантів	503	1105	1131	1315	1463	290,9
Кількість учителів, тис.	537	596	577	543	522	97,2
Кількість учнів на одного учителя	13,3	12	11,7	9,9	8,6	
Кількість зайнятого населення за видом економічної діяльності "освіта", тис.			1609,7	1668,2	1698,4	
у % до всіх зайнятих			8	8,1	8,4	
Державні видатки на освіту, у % до ВВП			4,2	6,1	7,4	
у тому числі:						
на дошкільну			0,5	0,7	0,9	
загальну середню			1,5	2,6	3,1	
професійно-технічну			0,3	0,4	0,5	
вищу			1,3	1,8	2,3	

*Джерело: [4, с. 360, 440, 445, 458; 5, с.7].

Кількість дітей у дошкільних закладах зменшилась на 1,2 млн., або наполовину. Головним чином, це пояснюється зменшенням народжуваності, оскільки показник охоплення дошкільними закладами дітей відповідного віку в 2009 р. знаходиться практично на рівні 1990 р.

Кількість осіб, які навчалися у навчальних закладах України, зменшилась у зазначеному періоді майже на 2 млн., або на 20%. Привертає увагу той факт, що зменшення відбулося за рахунок зменшення осіб у загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладах відповідно на 2,6 млн. (37%) та 0,2 млн. (36%) (головна причина — зменшення народжуваності) при значному збільшенні осіб, які навчалися у ви-

щикх навчальних закладах, – майже на 1 млн., або на 58%. Обсяги підготовки аспірантів збільшилися у 2,6 рази, докторантів – майже у 3 рази. Показовим виглядає той факт, що при значному зменшенні кількості дітей у дошкільних закладах та осіб, які навчалися у загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладах, кількість зайнятого населення за видом економічної діяльності «Освіта» збільшилась у 2000–2009 рр. на 88,7 тис., або на 5,5%, а їх частка у загальній кількості зайнятих зросла з 8,0% до 8,4%. Кількість учнів, що припадає на одного вчителя, зменшилась із 13,3 у 1990 р. до 8,6 у 2009 р. Зросла частка державних видатків на освіту: з 4,2% до ВВП у 2000 р. до 7,4% у 2009 р., при цьому зростання відбулося за всіма підвидами освітньої діяльності.

У таблиці 2 наведені показники, які свідчать, що Україна у світових рейтингах за значеннями індексу освіти піднялася з 53 місця у 1995 р. на 21 місце у 2010 р. За цим показником Україна у 2010 р. (0,795) знаходилась вище Іспанії (0,781), Великої Британії (0,766), Франції (0,751), Польщі (0,728), Італії (0,706), Білорусії (0,683), Португалії (0,670), Російської Федерації (0,631), середнього індексу освіти в цілому у світі (0,436) [1, с. 143–145].

Таблиця 2

Показники України у світових рейтингах за індексом освіти, рівнем освіти дорослого населення, ВВП на душу населення (за ПКС у дол. США)

Показники	1995	2000	2005	2010
Значення індексу освіти	0,87	0,92	0,95	0,795
Місце України у світовому рейтингу	53	31	32	21
Значення рівня освіти дорослого населення (вік 15 років і більше, %)	95	99,6	99,4	99,7
Місце України у світовому рейтингу	55	4	12	7
Значення ВВП на душу населення (ПКС у дол. США)	5010	3194	5491	6535
Місце України у світовому рейтингу	94	104	91	89

Джерело: [1, с. 143–145]

За значенням рівня освіти дорослого населення (вік 15 років і більше) ситуація ще краща – Україна піднялася з 55 місця у 1995 р. на 7 місце у 2010 р. Дуже важливо при цьому зауважити, що за значенням показника ВВП на душу населення (за ПКС у дол. США) місце України у світових рейтингах значно нижчі – 94-те, 104-те, 91-ше, 89-те. У 2010 р. зазначений показник в Україні становив 6535 дол. до 29661 дол. в Іспанії (або у 4,5 рази більше, ніж в Україні), 35087 дол. у Великій Британії (у 5,4 рази більше), 34341 дол. у Франції (у 5,3 рази більше), 17803 дол. у Польщі (у 2,7 рази більше), 29619 дол. в Італії (у 4,5 рази більше), 12926 дол. у Білорусії (у 2 рази більше), 22105 дол. у Португалії (у 3,4 рази більше). У світі показник ВВП на душу населення (за ПКС у дол. США) становив 10631 дол., що у 1,6 рази більше, ніж в Україні [6].

Випуск за видом економічної діяльності «Освіта» (вартість послуг, що є результатом виробничої діяльності закладів освіти) зріс із 12,4 млрд. грн. у 2001 р. до 68,2 млрд. грн. у 2009 р., або у 5,5 раза, при зростанні загального випуску в цілому по країні у 4,1 раза. У структурі загального випуску вартість послуг освіти як виду економічної діяльності зросла з 2,57% у 2001 р. до 3,43% у 2009 р. Проміжне споживання (витрати на послуги, які використані закладами освіти для виробничих потреб) теж зросло з 3,5 млрд. грн. у 2001 р. до 20,4 млрд. грн. у 2009 р., або у 5,8 раза, що випереджає зростання інших видів економічної діяльності, які представлені у таблиці.

Виробництво ВДВ у вказаному періоді освітою як видом економічної діяльності зросло з 8,9 млрд. грн. до 47,75 млрд. грн., або у 5,4 раза, відповідно до 4,5 раза в цілому по країні. У структурі ВВП валова додана вартість освіти у 2001 р. становила 4,4%, а у 2009 р. — вже 5,2% (для порівняння: виробництво ВДВ за видом економічної діяльності «Сільське господарство, мисливство, лісове господарство» зменшилось із 14,4% до 7,2%, за видом «Промисловість» — з 27,1% до 23,2%, за видом «Будівництво» — з 3,6% до 2,4%, за видом «Діяльність транспорту та зв'язку» — з 12,7% до 11,3%).

В Україні обсяги випуску, проміжного споживання і виробництва валової доданої вартості освітою як видом економічної діяльності зростали більш прискореними темпами, ніж у цілому по країні та основних видах економічної діяльності. Головним чинником вказаних прискорених темпів, на нашу думку погляд, стало зазначене вище збільшення державних видатків на освіту.

Особливістю освіти як виду економічної діяльності є те, що при виробництві ВДВ домігантне місце займає оплата праці найманих працівників — 91,8% у 2009 р. при 21,8% за видом «Сільське господарство, мисливство, лісове господарство», 60,2% — за видом «Промисловість», 82,3% — за видом «Будівництво», 57,3% — за видом «Діяльність транспорту та зв'язку», 51% — у цілому за ВВП. Привертає увагу те, що в освіті як виді економічної діяльності у 2009 р. ВДВ на 8% (або у сумі 3,8 млрд. грн.) була сформована за рахунок валового прибутку, змішаного доходу, і це при тому, що майже всі державні і комунальні навчальні заклади — бюджетні установи, а тому є неприбутковими організаціями.

У 2009 р. ВДВ, яка припадає на одного найманого працівника виду «Освіта» становила 29 тис. грн. при 85,9 тис. грн. у цілому по Україні (або у 3 рази більше, ніж в освіті), 93,7 тис. грн. за видом «Сільське господарство, мисливство, лісове господарство» (або у 3,2 рази більше), 74,4 тис. грн. за видом «Промисловість» (або у 2,6 рази більше), 57,4 тис. грн. за видом «Будівництво» (або майже у 2 рази більше), 110,6 тис. грн. за видом «Діяльність транспорту та зв'язку» (або у 3,8 рази більше).

Освіта є одним із небагатьох видів економічної діяльності, де зросла середньорічна кількість найманих працівників при загальному її зменшенні у цілому по Україні. До цього слід додати, що працівники освіти у загальній структурі зайнятих в Україні становили 15,5% у 2009 р., тоді як у Німеччині — 5,9%, Великій Британії — 9,1%, Франції — 6,4%, США — 9,1%, Польщі — 7,4%, Російській Федерації — 9,7% [4].

Вважаємо за доцільне привернути увагу до того факту, що питома вага ВДВ освіти у загальному обсязі ВВП України в останні 9 років у середньорічному вимірі становила 4,8% при 4,4% — у Німеччині, 4,9% — в Іспанії, 5,4% — у Франції, 4,9% — в Італії,

4,8% – у Польщі, 2,4 % – у Російській Федерації, тобто показники України знаходяться на рівні провідних країн Європейського Союзу [8].

Основні засоби у вартісному виразі, які припадають на одного найманого працівника освіти, або, іншими словами, технічне оснащення працівників освіти, значно відстає від інших видів економічної діяльності. З одного боку, це пояснюється особливостями виробничого процесу, а з другого – такою організацією освітянської діяльності, коли перевага надається кількості працівників, а не модернізації навчального процесу.

Основні висновки, які можна зробити на основі наведених даних, такі:

- масштаби освітньої діяльності в Україні за роки незалежності збільшилися;
- за кількісними відносними показниками освітньої діяльності Україна у міжнародних рейтингах займає чільні місця серед найрозвинутіших країн світу;
- відносні показники людських та фінансових ресурсів, які Україна направляє на забезпечення освітньої діяльності, знаходяться на рівні провідних країн світу, а то і перевищують їх;
- невідповідність між порівняно високими показниками освітньої діяльності та низькими показниками ВВП на душу населення (за ПКС у дол. США) свідчить про низьку ефективність використання людських, матеріальних та фінансових ресурсів, які Україна направляє на забезпечення освітньої діяльності.

Освіта є невід'ємною складовою частиною системи національних рахунків (СНР), обов'язково входить до сукупності показників послідовного та взаємопов'язаного опису найважливіших процесів і явищ економіки: виробництва, доходів, споживання, нагромадження капіталу та фінансів. На наше переконання, з огляду саме на цей факт слід розробити заходи щодо реформування економічного механізму освіти.

На жаль, переважна більшість чинних законодавчо-нормативних актів стосовно стандартизації освітніх послуг не містить чітко визначених кількісних параметрів, що стає великою (а іноді навіть непереборною) перешкодою на шляху вдосконалення як у цілому освітньої діяльності, так і модернізації економічного механізму галузі.

Система національних рахунків (СНР) передбачає, що для освіти показник випуску виступає обсягом вартості послуг, що є результатом виробничої діяльності закладів освіти, або, іншими словами, обсягом вартості освітніх послуг. Проте до цього часу законодавство про освіту не містить відповідного визначення «освітня послуга». Не містив такого визначення і законопроект про вищу освіту, який обговорювався у суспільстві. Водночас очевидно, що «освітня діяльність» і «освітні послуги» не тотожні поняття, хоча б через те, що освітня діяльність у багатьох випадках не має вартості, отже, і не може бути визнаною освітньою послугою, яку слід внести згідно з вимогами СНР до показників ВВП. Тому пропонуємо передбачити у відповідних законах про освіту таке визначення: «освітні послуги – освітня діяльність, яка має вартісну оцінку». Таке визначення, на наше переконання, стане однією з основ формування сучасного економічного механізму галузі «освіта».

Однією з особливостей освіти як виду економічної діяльності є те, що основним суб'єктом, що оплачує освітні послуги, є держава. Це пояснюється тим, що переважна більшість сучасних розвинених країн законодавчо закріпили право громадян на освіту з певним забезпеченням оплати освітніх послуг за рахунок державних коштів.

Надалі мають бути обгрунтовані методичні підходи щодо прогнозування економічних показників розвитку освіти залежно від зміни макроекономічної динаміки.

1. Реальне багатство народів: шлях до розвитку людини. Доповідь про розвиток людини – 2010. – ПРООН, «Весь мир», 2010. – С. 202–203; 2. Заможне суспільство, конкурентноспроможна економіка, ефективна держава. Програма економічних реформ на 2010–2014 роки. – К.: Комітет з економічних реформ при Президентові України, 2010. – С. 30; 3. Цілі розвитку тисячоліття. Україна – 2010. Національна доповідь. – Київ, 2010. – С. 43–44; 4. Статистичний щорічник України за 2009 рік. – К.: Держкомстат, 2010. – С. 360, 440, 445, 458; 5. Загально-освітні навчальні заклади України на початок 2009/2010 навчального року [статистичний бюлетень]. – К.: Держстат, 2011. – С. 7; 6. Реальне багатство народів: шлях до розвитку людини. Доповідь про розвиток людини – 2010. – ПРООН, «Весь мир», 2010. – С. 143–145; 7. Рішення Конституційного Суду України від 04.03.2004 (справа про доступність і безоплатність освіти) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>; 8. Економічні аспекти проблем розвитку вищої освіти в Україні: [монографія] / І.М. Грищенко, С.В. Захарін, Д.Г. Кучеренко та ін. / за ред. чл.-кор. НАПНУ І.М. Грищенка. – Хмельницький: ХНУ, 2010. – 478 с.

УДК: 378 (447):33